

Лекція № 2

Природні ресурси та їх еколого-економічна оцінка

Викладач: Корбут Марія Броніславівна

- **Природні ресурси** – це тіла і сили природи, що використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва і предмети споживання для задоволення матеріальних та духовних потреб суспільства, підвищення якості життя людей.
- Головною особливістю природних ресурсів з економічної точки зору є можливість їх використання у виробничому процесі та обмеженість або обмеження, що пов'язані з рівнем сучасного розвитку техніки і технології.
- **Природні умови** – це тіла і сили природи, які мають істотне значення для життя і діяльності суспільства, але не беруть безпосередньої участі у виробничій і невиробничій діяльності людей.

- **Природні ресурси Землі складаються з:**
- **земельних – освоєння земель (територія України, займаючи 0,4 % загальної поверхні суші та 6 % європейського субконтиненту, майже повністю освоєна (92 %), а сільськогосподарські угіддя становлять 70 %);**
- **агрокліматичних – температури повітря і ґрунту в поєднанні з кількістю опадів і запасами вологи в ґрунті;**
- **мінеральних – сировини;**
- **біологічних – флори й фауни;**
- **рекреаційних – створення умов, максимально наближених до природних для відновлення фізичних і духовних сил людини, витрачених у процесі праці.**

- Для забезпечення життєдіяльності людини необхідний цілий ряд ресурсів:
- Біологічні – повітря, вода, харчові продукти тваринного і рослинного походження – необхідні для існування людини, задоволення її фізіологічних потреб.
- Мінеральні та енергетичні (руда, нафта, газ, вугілля) – є основним джерелом матеріального виробництва.
- Життєвий простір – із загальної площі материків (148,85 млн. км²) 10 % - оброблено і припадає на міста і села, 20 % - на луки і пасовища, 40 % - на скелі, пустелі, льодовики, 30 % - ліси.

- Категорія «природні ресурси» вказує на безпосередній зв'язок природи з господарською діяльністю людини, що нерідко призводить до негативних суспільних явищ, завдаючи природі великої шкоди. А відтак процес взаємодії людини з довкіллям по суті своїй двоєдиний. З одного боку, це — використання природних ресурсів, а з другого, — вплив на довкілля і необхідність рахуватися з природоохоронними процесами.
- Природні ресурси є матеріальною базою виробництва, постійно споживаються ним і вимагають свого повного відновлення у натуральній формі. Тому важливим завданням економістів є складання балансу між господарськими потребами суспільства і природними можливостями їх задоволення.

- .

В науці існують різні підходи до класифікації природних ресурсів з урахуванням їх відмінностей і належності до тих чи інших компонентів та сил природи.

Для природно-ресурсного потенціалу території характерна наявність компонентної, функціональної, територіальної та організаційної структур.

Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу — це внутрішні та міжвидові співвідношення природних ресурсів (лісових, земельних, водних тощо). Щодо цього природно-ресурсного потенціалу території може бути поділений на такі групи ресурсів: *мінеральні* (паливно-енергетичні й металеві корисні копалини, нерудна сировина, сировина для металургійної промисловості, гірничо-хімічна сировина, будівельні матеріали); *водні* (поверхневий стік, підземні води); *земельні* (з урахуванням сільськогосподарського призначення й характеру ґрунтового покриву); *лісові* (щорічний приріст деревини); *природно-рекреаційні* (рекреаційні території, придатні для створення санаторно-курортних закладів, баз відпочинку, туристичних маршрутів тощо).

Функціональна структура природно-ресурсного потенціалу відображає класифікацію природних ресурсів за їхньою здатністю до формування комплексів та участі в територіальному поділі праці, що втілюється в господарській спеціалізації окремих територій (видобуток вугілля, лісове господарство тощо).

Територіальна структура ПРП характеризує різні форми просторової організації природно-ресурсних комплексів (вугілля + залізна руда для виплавляння металу тощо).

Організаційна структура ПРП розглядає природні ресурси під кутом зору їхньої самоорганізації, само відтворення, а також щодо ефективності їхньої експлуатації, охорони й відтворення.

- Оскільки природні ресурси — це природні тіла, компоненти географічної оболонки Землі, вони мають природну класифікацію. А тому виходячи з належності, відношення до природних систем, а також розміщення, природні ресурси поділяються на такі групи:
- 1) за ознакою належності до природних систем: космічні (проміння, метеорити), планетарні (геліоенергія, гравітаційна енергія), ресурси Землі (атмосфера, гідросфера, літосфера);
- 2) за відношенням до природних систем: елементи природних систем (мінерали, ґрунти, види рослин і тварин тощо) та результати їх функціонування (поліпшення родючості ґрунтів, приріст біологічної маси, зростання поголів'я та маси тварин тощо). Проте останні важко віднести до чисто природної класифікації, оскільки вони показують результати взаємодії природи з суспільством;
- 3) за видом і тривалістю кругообігу: у довготривалому кругообігу (космічний, геологічний) і в короткотривалому (біологічний кругообіг води);
- 4) за характером розміщення на поверхні землі: відносно рівномірно розподілені (атмосфера, біосфера) та зосереджені (гідросфера, літосфера та їх елементи);
- 5) за можливістю переміщення по території: такі природні ресурси, що переміщуються природно (повітряні маси, вода, тварини), та такі, що не переміщуються (рослини);
- 6) за видами: мінеральні, кліматичні, водні, земельні, лісові, рекреаційні тощо.
- Природна класифікація не показує місця тієї чи іншої групи природних ресурсів в процесі суспільного відтворення.

- Довгий час природні ресурси вивчалися переважно природничими науками, тому їх класифікація була заснована на таких критеріях, як форма природних речовин, їх розміщення, ступінь вивченості, характер і вміст у них корисного компоненту і т.п. Тільки в силу порушення екологічної рівноваги природні ресурси стали об'єктом вивчення економіки, у зв'язку з чим з'явилася потреба у класифікації природних ресурсів й за критерієм господарського використання.
- Виходячи з господарського використання, природні ресурси поділяються на такі групи:
- 1) *За територіальною належністю:* світові (глобальні) національні
- 2) *За вичерпністю (яку іноді звать екологічною класифікацією)*
- вичерпні (ресурси, які при їх видобутку і використанні не відтворюються природою чи відтворювальні терміни значно більші, порівняно із швидкістю їх використання) відновлювані (ґрунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, лікарські рослини, рослинне паливо) і не відновлювані (використання цих ресурсів можливе тільки один раз, і воно неминуче призводить до виснаження їх запасів. Поповнення цих запасів неможливе, оскільки відсутні умови, в яких вони виникли багато мільйонів років назад, або відбувається дуже повільно). (багатства надр – мінеральна сировина, будівельні матеріали)
- невичерпні (природні ресурси, існування яких необмежене часом) (сонячна енергія, енергія морського прибою, вітру)
- умовно вичерпні (водні ресурси, атмосферне повітря(саме кисень))
- Воду й атмосферне повітря можна було б вважати невичерпними, якби не значне забруднення, що унеможлиблює їх використання як у харчуванні, так і у технологічних потребах.
- Усі мінеральні ресурси належать до не відновлюваних. Припинили відновлюватися біомаса і запаси прісної води.

- 3) *За поновленням:*

- поновлювальні (біологічні – поновленість яких в часі залежить від тривалості їх життєвого циклу – злакові культури — 6—12 місяців, ліси — 70—100 років тощо),
- частково поновлювальні або ті, що залучаються у повторне використання (сировинні) (торф, самосадні солі, ґрунти, ресурси деревини, темпи поновлення яких значно відстають від темпів експлуатації),
- непоновлювальні (не самовідновлюються після їх використання або відновлюються протягом дуже тривалого часу) (рудні, нафта, природні горючі гази, вугілля, горючі сланці, ядерна енергія поділу урану та термоядерна, мінеральні та будівельні матеріали тощо).

- 4) *За напрямом використання*

- *паливно-енергетичні, мінерально-сировинні, продовольчі, рекреаційні, територіальні* (останнім часом як окремий специфічний вид ресурсів розглядають територію (територіальні ресурси).

- 5) *За рівнем вивченості*

- *прогнознi виявленi детально вивченi*

- *6) За характером використання*
- *одноцільового (сировинні)*
- *багатоцільового (лісові, водні)*
- *7) За впливом виробництва*
- *зазнають шкідливого впливу (біологічні)*
- *зазнають незначного впливу (атмосфера, гідросфера)*
- *не зазнають впливу (глибинна частина літосфери)*
- *8) За можливістю залучення до господарського обігу:*
- *можливі для експлуатації (дійсні) (ресурси верхньої оболонки землі і енергія сонця)*
- *потенційні – ресурси космосу і морських глибин*

Підходи до економічної оцінки природних ресурсів

- Для економіки природокористування найголовнішими є два аспекти проблеми використання природних ресурсів:
 - 1) виснаження природного середовища і природних ресурсів
 - 2) заповнення цього середовища непотрібними компонентами, що робить його непридатним для споживання
- Використання в економічній системі природних ресурсів вимагає їх адекватної оцінки.
- Існує два основних види оцінки: технологічна (виробнича) та економічна.
- При технологічній оцінці виявляється ступінь придатності ресурсів до того чи іншого виду людської діяльності з урахуванням сучасної або перспективної технології їх використання. Така оцінка здійснюється, як правило, перед економічною.
- Тому, удосконалення системи природокористування, раціонального використання природних ресурсів в сільському господарстві, звичайно, потребує і економічної оцінки.
- Економічна оцінка природних ресурсів – це грошове вираження господарської цінності природних ресурсів, яке визначається за ефективністю їх відтворення.

- Особливо важливим є визначення критерію економічної оцінки. З урахуванням різності критерію основні підходи до економічної оцінки природних ресурсів класифікують:
- 1) затратний підхід передбачає оцінку за величиною затрат на видобуток, освоєння, введення в господарський оборот і використання природних ресурсів.
- На цьому принципі базується встановлення плати за забір води промисловими підприємствами, що діє в даний час.
- Однак цей підхід не стимулює раціональне природокористування, бо ресурс кращої якості і доступності за використання дістає нижчу оцінку, ніж гірший за якістю ресурс.
- 2) результативний. За його допомогою здійснюється економічна оцінка тих ресурсів, які приносять прибуток.
- Недолік в тому, що не всі ресурси при використанні дають дохід.
- 3) затратно-ресурсний ґрунтується на поєднанні витрат на освоєння ресурсів і прибутку від їх використання.
- Дана концепція має ту перевагу, що оцінка природного ресурсу, яка одержана таким способом, буде вищою, ніж у попередніх випадках, що створює можливість для стимулювання раціонального використання природних ресурсів. Однак, він має і недоліки попередніх підходів.

- 4) рентний підхід вважається найбільш об'єктивним, бо кращі ресурси отримують вищу оцінку за однакових витрат. Рентні оцінки враховують фактор обмеженості природного ресурсу, а також дає змогу зіставити різноманітні природні ресурси і встановити єдині ціни на природну сировину. Рентний підхід лежить в основі офіційно прийнятої методики грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів.
- 5) відтворювальний – економічна оцінка при цьому є сукупністю затрат на відтворення ресурсів на певній території.
- Даний підхід є порівняно новим, оскільки пов'язаний з екологічною кризою.
- 6) монопольно-відомчий підхід є різновидом затратного. Суть полягає в тому, що розміри платежів мають відповідати фінансовим витратам спеціалізованих установ, які займаються управлінням природними ресурсами.
- При обґрунтуванні визначення ціни на природні ресурси важливо забезпечити комплексний підхід, а саме – враховувати роль природних ресурсів в соціально-економічному розвитку суспільства, їх властивість, різноманітність, умови відтворення і охорони, вартість видобутку і використання, а також вплив на них виробничої діяльності та вартість природоохоронних заходів. Це зумовлює необхідність проведення інвентаризації всіх ресурсів і складання [кадастрів](#).

Принципи визначення плати за використання природних ресурсів

- Громадяни використовують природні ресурси для задоволення різних потреб та інтересів. Експлуатація землі, води, надр, лісів та інших природних об'єктів здійснюється в порядку загального і спеціального їх використання.
- Суб'єктами права загального користування природними ресурсами можуть бути, згідно із Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища”, всі громадяни. Закон гарантує громадянам право на використання природних ресурсів для задоволення естетичних, оздоровчих, матеріальних та інших потреб. Це право здійснюється громадянами безкоштовно, без закріплення за ними певних природних ресурсів. Для його здійснення не потрібно відповідного дозволу уповноважених органів і осіб. Загальним є, наприклад, використання скверів, парків, водоймищ, лісів (збір дикорослих ягід, грибів, горіхів і т. д.).
- На відміну від загального використання природних ресурсів, спеціальне природокористування здійснюється громадянами, підприємствами, установами і організаціями у випадках, коли певні природні ресурси у встановленому законодавством порядку надаються їм у володіння, користування чи в оренду. Природні ресурси для спеціального користування надаються на підставі спеціальних дозволів – державних актів на право володіння чи право постійного користування землею, лісорубських квитків, мисливських карток та інше.
- Спеціальне використання природних ресурсів для здійснення виробничої чи іншої діяльності можливе тільки за плату.

- Принципи визначення плати за природні ресурси:
- 1. плата за природній ресурс, використання якого приносить більший прибуток при однакових витратах має бути вищою
- 2. величина плати за природні ресурси має бути достатньо висока для стимулювання впровадження ресурсозберігаючих і еколого безпечних технологій у виробництво
- Згідно з чинним законодавством України плата за використання природних ресурсів встановлюється на основі нормативів плати і лімітів їх використання
- Нормативи плати визначаються з урахуванням розповсюдження природних ресурсів, їх якості, місця розташування можливого відтворення, доступності, комплексності, можливості переробки та утилізації відходів та інших факторів.
- Ліміти формуються виходячи з оцінки безпечності чи гранично-можливого вилучення природних ресурсів, тобто такого обсягу, який не призводить до порушення рівноваги в екосистемі.
- В Україні затверджено інструкцію та відповідні офіційні методики про порядок обчислення і сплати платежів за спеціальне використання надр і корисних копалин, рибних, водних, земельних та лісових ресурсів.
- Плату за спеціальне використання природних ресурсів вносять:
- - суб'єкти підприємницької діяльності, що видобувають та реалізують їх чи використовують в своїй виробничій діяльності;
- - суб'єкти підприємницької діяльності, до складу яких входить структурний підрозділ, що займається видобутком корисних копалин чи виробництвом певної продукції і передає їх для подальшої переробки чи реалізації.

- Серед платежів за природні ресурси є два типи:
- 1) *за право користування* (вводиться на конкретній території, може бути у вигляді податку чи плати за ліцензію на користування даних ресурсів). Тобто, така плата повинна залежати від умов, які визначають попит і пропозицію на цей ресурс на конкретній території, і вилучатися у вигляді податку або плати за ліцензію чи у вигляді орендної плати. При цьому даний вид платежу не несе в собі ресурсощадної чи іншої подібної функції.
- 2) *на відтворення і охорону ПР* (повинна залежати від середовища і визначатися затратами на підтримання заданого рівня якості навколишнього природного середовища з урахуванням встановлених для даного регіону пріоритетів розвитку і фактора часу) Тому ставки платежів за користування природними ресурсами не можуть бути постійною величиною в умовах ринкової економіки.
- *Отже, плата за природні ресурси вноситься у вигляді спеціальних зборів, податку, орендної плати чи в інших формах передбачених законодавством.*
- *При використанні природних ресурсів у межах встановлених лімітів платежі за них відносяться на витрати виробництва і стягуються з доходу (балансовий прибуток підприємств).*
- *Платежі за понад лімітне і нераціональне використання природних ресурсів стягуються з прибутку, що залишився в розпорядженні природокористувача чи з його приватних коштів.*
- *Природокористувачам забороняється погіршувати стан об'єктів природи, заподіювати їй шкоду. Вони зобов'язані виконувати заходи щодо раціонального використання природних ресурсів, проводити природоохоронні і відновлювальні роботи, які спрямовані на збереження і покращання навколишнього природного середовища.*

Презентацію складено на основі матеріалів підручника:

Кучер Л. Ю. К-95 Економіка природокористування : навчальний посібник / Л. Ю. Кучер, А. В. Кучер. – Х. : ФОП Федорко М. Ю., 2014. – 264 с. ISBN 978-966-2785-80-7